

Η ΔΑΙΜΟΝΟΠΟΙΗΣΙΣ ΤΩΝ ΣΑΡΑΚΗΝΩΝ ΕΝ ΚΡΗΤΗ.

Υ Π Ο

ΣΤΕΦ. Δ. ΗΜΕΛΛΟΥ

Ζωηρότατα ἐγκεχαραγμένα ἐν τῇ μνήμῃ τοῦ λαοῦ ἀπαντοῦν μέχρι τοῦ νῦν ἐν Κρήτῃ πολυπληθεῖς διηγήσεις, ἐν αἷς οἱ Σαρακηνοὶ παριστῶνται ὡς δαίμονες.

Ἐκ τοῦ εὐρέως τούτου δημώδους ὕλικου γίνεται μνεῖα κατωτέρω ἐνδεικτικῶς μόνον τοῦ καθ' ἡμᾶς ἀναγκαιοῦντος πρὸς στήριξιν ἀσφαλῶν ὁπωσδήποτε συμπερασμάτων.

α') Κατὰ τινα παράδοσιν ἐκ Σφακιῶν οἱ Σαρακηνοὶ ὑπολαμβάνονται ὡς μυστηριώδη πνεύματα, πλανώμενα εἰς τὰ σκότη «χωρὶς νὰ φοβῶνται μήπως κράξι ὁ μέλας ἀλέκτωρ. Σιδηρόφρακτοι ὄντες ἱππεύουσιν ἵππους ἐπίσης ἀγρίους καὶ σιδηροφράκτους καὶ σύρουσιν ὀπισθεν αὐτῶν βαρείας ἀλύσεις ἐκφοβίζοντες τοὺς ἀνθρώπους διὰ μόνου τοῦ κρότου τῶν πετάλων καὶ τοῦ ἤχου τῆς βαρείας ἀλύσεως, ἀπειλούσης δέσμευσιν τοῦ παντός. Οἱ ἄνθρωποι, ἵνα ἀπαλλαγῶσι τῶν φοβερῶν τούτων πνευμάτων . . . ἔκτισαν εἰς τὰ μέρη, δι' ὧν διήρχοντο Σαρακηνοί, εἰκονοστάσια, ἵνα ἐμποδίσωσι ταῦτα τῆς ὁδοῦ ἐκείνης»¹.

β') Προσφιλῆ ἐνδιατήματα τῶν Σαρακηνῶν ἀποτελοῦν ἡ συκῆ² καὶ τὰ «ριζιμιὰ χαράκια»³, ὑπὸ τὴν σκιὰν τῶν ὁποίων δὲν ἐπιτρέπεται νὰ κοιμᾶται τις, διότι βλέπεται παντοιοτρόπως, τὰ σπήλαια⁴, αἱ παλαιαὶ οἰκίαι⁵, τὰ παλαιὰ δένδρα, οἱ τάφοι, τὰ παντός εἴδους ἠρειπωμένα κτίσματα⁶ κ. ἄ.

¹ Κ. Α., ἀρ. 2399, σ. 14-15 (Μαν. Κόρακας, 1908-1909). Πρβλ. *Στίλπ. Π. Κυριακίδου*, Παρατηρήσεις εἰς τὰς χιακὰς παραδόσεις Στ. Βίου, Λαογρ. 8 (1921-25), σ. 449-450.

² Κ. Α., ἀρ. 1161 Δ', σ. 38 (Μ. Λιουδάκη, Θεοδωριανά, 1938).

³ Ἐνθ' ἄν.

⁴ Πανδώρα Η' (1858), σ. 492. Γ. Κ. Σπυριδάκη, Κρητικαὶ παραδόσεις, Ἔπετ. Ἑταιρ. Κρητ. Σπουδῶν Β' (1939), σ. 140-141.

⁵ Ζωγράφειος Ἀγών, ἐν Κωνσταντινουπόλει 1896, σ. 32 (Σητεία). Κ. Α., ἀρ. 2887, σ. 25-26 (Μαρ. Ψαράκη, 1964, Σητεία). Κ. Α., ἀρ. 1161 Δ', σ. 40 (Μ. Λιουδάκη, 1938, Κεφάλι Ἰνναχωρίου). Κ. Α., ἀρ. 2798, σ. 42 (Γ. Ν. Αἰκατερινίδης, 1964, Μᾶζα Σελί-νου Χανίων).

⁶ Παύλου Βλαστοῦ, Συλλογὴ. Χειρ. ἀρ. 20, σ. 1537 καὶ ἀρ. 44, σ. 507. (Ἡ συλλογὴ ἀπόκειται ἐν τῷ Ἱστορικῷ Ἀρχεῖφ Κρήτης ἐν Χανίοις).

γ') Κατ' άλλας δοξασίας θεωροῦνται οἱ Σαρακηνοὶ ὄντα ὑπερφυσικά, ἅτινα «κατὰ τὸ θῆρος ἐν καιρῷ μεσημβρίας (σταύρωμα μεσημεριοῦ) εἰς τινὰ μέρη καθορῶνται ἐκθῆτοντα εἰς τὸν ἥλιον τὰ ἄπειρα αὐτῶν πλούτη»¹.

δ') Τέλος ἐπιφαίνονται οὗτοι εἰς τὰς οἰκίας, αἱ δὲ οἰκοδόσποινα «ἔβγαζαν ἰδιαιτέρη μερίδα φαγητοῦ καὶ τὴν ἔτρωγαν οἱ Σαρακηνοί»². Τὰ δαιμόνια ταῦτα καλοῦνται ἐνιαχοῦ τῆς Κρήτης καὶ «κάλος» ἢ «τὸ κάλος τοῦ σπιτιοῦ»³.

² Ἐπισκοποῦντες τὰ ἀνωτέρω προβαίνομεν εἰς τὰς ἀκολούθους συντόμους παρατηρήσεις.

α') Τὰ περὶ τῶν ἵππων τῶν Σαρακηνῶν καὶ τῶν ὑπ' αὐτῶν συρομένων ἀλύσεων ἀποτελοῦν κοινὰ θέματα πολλῶν περὶ στοιχειῶν παραδόσεων τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ, αἵτινες δὲν εἶναι ἄγνωστοι βεβαίως καὶ ἐν Κρήτῃ. Πιστεύεται δηλαδὴ καὶ ἐνταῦθα, ὡς καὶ ἀλλαχοῦ, ὅτι στοιχεῖα ὑπὸ μορφὴν ἵππων σύρουν ὀπισθεν αὐτῶν ἀλύσεις πρὸς μείζονα ἐκφοβισμόν τῶν ἀνθρώπων⁴.

Οὐ μόνον δὲ κακοποιὰ ἀλλὰ καὶ στοιχεῖα ἁγίων, ὡς τὸ τῆς ἁγίας Αἰκατερίνης, ἐπιφαίνονται οὕτω καὶ πρὸς τὸν αὐτὸν σκοπὸν εἰς τοὺς βεβηλοῦντας τοὺς τόπους τῆς λατρείας των⁵.

β') Εὐρέως διαδεδομένη παρὰ τῷ λαῷ τυγχάνει ἡ δοξασία ὅτι ἡ σκιὰ τῆς σκῆς εἶναι βαρεῖα, τοῦ δένδρου τούτου θεωρουμένου ὡς κατοικητηρίου τοῦ διαβόλου. Κατὰ τὰς σχετικὰς παραδόσεις ὑπὸ τὰς σκῆς συγκροτοῦν οἱ δαίμονες τὰ

¹ Στεφ. Α. Ξανθοῦδίδου, Χριστιανικαὶ ἐπιγραφαὶ ἐκ Κρήτης, Ἀθηνᾶ 15 (1903), σ. 116, σημ. 1.

² Κ. Α., ἀρ. 1161 Δ', σ. 40 (Μ. Λιουδάκη, 1938, Κεφάλι Ἰνναχωρίου).

³ Χειρ. Βλαστοῦ, ἀρ. 20, σ. 1537 καὶ ἀρ. 44, σ. 507. Πρβλ. *Εὐαγγελίας Κ. Φραγκάκι*, Συμβολὴ στὰ λαογραφικὰ τῆς Κρήτης, Ἀθήνα 1949, σ. 43 καὶ 77.

⁴ Ἰδὲ Γ. Κ. Σπυριδάκη, ἔνθ' ἀν., σ. 141-142 (ἐκ Κυδωνίας) καὶ σ. 145. Ὁ Α. Ἀλλάτιος ἀναφέρει περὶ φαντάσματος ἐν Χίῳ ἄγριον ἵππον ἱππεύοντος (ιδὲ *C. Wachsmuth*, Ἡ ἀρχαία Ἑλλάς ἐν τῇ νέᾳ, μετάφρ. Ἐμμ. Γαλανοῦ, ἐν Κεφαλληνίᾳ 1868, σ. 24, σημ. 1 καὶ *N. Γ. Πολίτου*, Νεοελληνικὴ μυθολογία, μέρ. Α', 1871, σ. 152, ἐνθα παρατίθεται καὶ τὸ χωρίον τοῦ Ἀλλατίου). Ἐν Ἀσπροποτάμῳ Πίνδου «τριγυρίζουν στὰ χαλάσματα φαντάσματα καβάλλα σὲ μαῦρα ἄλογα» (*Ἀλεξ. Κ. Χατζηγάκη*, Παραδόσεις τ' Ἀσπροπόταμου, Τρίκαλα 1948, σ. 136, ἀρ. 275). Περὶ στοιχειῶν συρόντων ἀλύσεις ἀναφέρεται ἔτι εἰς παραδόσεις ἐκ Ζακύνθου (Λαογρ. 16 (1956-57), σ. 552) καὶ Λήμνου (Κ. Α., ἀρ. 1160 Β', σ. 110, Γ. Ἀ. Μέγας), τῶν παραδειγμάτων δυναμένων νὰ πολλαπλασιασθοῦν, ἐὰν τοῦτο ἦτο ἀναγκαῖον. Ἐνταῦθα σημειωτέον ἔτι μόνον ὅτι αἱ τοιαῦτα δοξασίαι εἶναι κοιναὶ καὶ παρ' ἄλλοις λαοῖς, οἷον παρὰ τοῖς Γερμανοῖς (*Handw. d. deutsch. Aberglaubens IV*, 1931-32, στ. 1282-1283, 1288).

⁵ Ἰδὲ *Εὐαγγ. Κ. Φραγκάκι*, ἔνθ' ἀν., σ. 76-77.

συνέδριά των ἢ τοὺς χορούς των αἱ Νεραίδες κ. ἄ. ὄ., διὸ καὶ ὁ καταφεύγων ὑπ' αὐτάς ἢ ὁ ὑπὸ τὰς σκιάς των κοιμώμενος βλάπτεται ὑπ' αὐτῶν¹, ὡς ὑπὸ τῶν Σαρακηνῶν τῶν ἐκ Κρήτης παραδόσεων. Ὁμοίᾳ δοξασίᾳ ἀπαντᾷ καὶ παρὰ Σικελοῖς². Αὕτη ὀφείλεται καὶ εἰς τὸ ὅτι κατὰ τὰς λαϊκὰς ἀντιλήψεις, αἴτινες δὲν εἶναι μόνον ἑλληνικαί, ἐκ τῆς συκῆς ἐκρεμάσθη ὁ προδῶσας τὸν Χριστὸν Ἰούδας³ ἢ εἰς τὸ ὅτι αὕτη ἐξηράνθη κατόπιν ἀρᾶς τοῦ Χριστοῦ⁴, ὡς ἀναφέρεται ἐν τῷ Εὐαγγελίῳ⁵.

Πανελλήνιος ἐπίσης εἶναι ἡ πίστις περὶ στοιχειῶν τῶν βράχων⁶, περὶ ὧν ἀναφέρουν καὶ τὰ δημῶδη ἕσματα⁷, τὰ δὲ σπήλαια καὶ πολλαὶ οἰκίαι, κατὰ προτίμησιν δ' αἱ παλαιαί, ἀποτελοῦν ὡσαύτως κατ' εὐρύτητα διαδεδομένην δοξασίαν, ἣτις καὶ παρ' ἄλλοις λαοῖς εἶναι κοινή, ἐνδιδαιτήματα δυσμενῶν καὶ κακοποιῶν δαιμόνων, οἷτινες, ὡς ὁ λαὸς φαντάζεται, ἐπιφαίνονται ὑπὸ διαφόρους κατὰ τόπους μορφάς⁸.

γ') Τὰ περὶ τῶν Σαρακηνῶν πιστευόμενα, ὅτι ἐν καιρῷ μεσημβρίας ἐκθέτουν εἰς τὸν ἥλιον τὰ ἄπειρα αὐτῶν πλούτη, ἀποτελοῦν κοινοτάτας ἀντιλήψεις τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ περὶ ὑπάρξεως πολλαχοῦ κατορωρυγμένων ἢ ἄλλων θησαυρῶν,

¹ Ἰδὲ *N. Γ. Πολίτου*, Παραδόσεις Α', σ. 386, ἀρ. 650, σ. 430, ἀρ. 731, σ. 435, ἀρ. 740, Β', σ. 1146, *Τοῦ αὐτοῦ*, Νεοελληνικὴ μυθολογία Β', σ. 429 καὶ 467, *Ἑλληνικῆς Σταμούλης - Σαραντῆ*, Παραδόσεις τῆς Θράκης, Θρακικά 7 (1936), σ. 304, ἀρ. 183. Κυπριακὰ Γράμματα Α' (1934), σ. 305-306 κ. ἄ.

² *Wilhelm Mannhardt*, Wald- und Feldkulte Β', Berlin 1905, σ. 31, σημ. 1.

³ Ἰδὲ *Γ. Α. Μέγα*, Ὁ Ἰούδας εἰς τὰς παραδόσεις τοῦ λαοῦ, Ἑπετ. Λαογρ. Ἄρχ. χειρ. 3-4 (1941-1942), σ. 22. Σχετικαὶ παραδόσεις ἄλλων λαῶν παρὰ *Oskar Dähnhardt*, *Natursagen II*, 1909, σ. 237.

⁴ Κ. Λ., ἀρ. 1358, σ. 253, (*Μ. Λιονδάκη*, *Κυθωνίαι*, 1939), ἐφ. Ἐστία 13 Ἀπριλίου 1928, σ. 1. *Δημ. Λουκοπούλου*, Νεοελληνικὴ μυθολογία, ἐν Ἀθήναις 1940, σ. 184.

⁵ Ματθ. 21, 19.

⁶ Ἰδὲ *Cl. Fauriel*, Chants, σ. LXXXII, *N. Γ. Πολίτου*, Νεοελληνικὴ μυθολογία Α', 1871, σ. 133, σημ. 3. *C. Wescher - Ἐμμαν. Μανωλακάκη*, Δωρικὸν ψήφισμα Καρπάθου, Ἀθήνησιν 1878, σ. 54 κ. ἄ.

⁷ Ἰδὲ *Passow*, σ. 387, ἀρ. DIX (Θεσσαλία):

«Ποιὸς ἦτανε ποὺ πέρασε τὴν νύχτα τραγουδῶντα;

Ἐπνᾶει τ' ἀηδόνι ἀπ' τὲς φωλιές καὶ τὰ στοιχεῖα 'π' τοὺς βράχους».

Ἄλλαι παραλλαγαί: Ζωγρ. Ἄγων Α', ἐν Κων/πόλει 1896, σ. 138-139, ἀρ. 231.

Ἄ. Ἰατρίδου, Συλλογὴ δημοτικῶν ἑσμάτων, ἐν Ἀθήναις 1859, σ. 66. *Νικ. Ἰ. Λάσκαρη*, Ἡ Λάστα καὶ τὰ μνημεῖα τῆς, μέρος Ε', ἐν Πύργῳ 1909, σ. 410, ἀρ. 3.

⁸ Ἰδὲ *N. Γ. Πολίτου*, Παραδόσεις Β', σ. 1073 καὶ 1103-1106. Κ. Λ., ἀρ. 2887, σ. 25-26 (Μαρία Ψαράκη, Σκοπὴ Σητείας, 1964).

φρουρουμένων υπό στοιχειῶν καὶ ἄλλων ὑπερφυσικῶν ὄντων, ἐχόντων συνήθως τὴν μορφήν Ἀράπηδων¹.

δ') Ὁ δαίμων, ὁ ὑπὸ μορφήν Σαρακηνοῦ ἐπιφαινόμενος εἰς τὰς οἰκίας, εἶναι ὁ ἀγαθοποιὸς δαίμων - φύλαξ τοῦ οἴκου, ὅστις φέρει εὐτυχίαν εἰς αὐτόν. Οὗτος ὑπὸ οἰανδήποτε μορφήν καὶ ἂν ἐμφανίζεται τυγχάνει σεβασμοῦ ἐκ μέρους τῶν ἐνοίκων. Ἐκ τοῦ λόγου τούτου ἐξηγεῖται ἡ παράθεσις ἐδεσμάτων εἰς αὐτόν, συνήθεια λατρευτικῆς πιθανῶς ἀρχῆς, γνωστῆ καὶ ἀλλαχοῦ². Αἱ τοιαῦτα ὅμως περὶ τῶν Σαρακηνῶν παραδόσεις ἀπαντοῦν σπανιώτερον τῶν ἄλλων.

Ἐξ ὧσων ἀνωτέρω ἐξετέθησαν συνάγεται ὅτι εἰς τοὺς δαιμονοποιηθέντας Σαρακηνοὺς μετεβιβάσθησαν ἀναλλοιώτως αἱ ἰδιότητες καὶ τὰ χαρακτηριστικὰ πολλῶν ἐκ τῶν γνωστῶν εἰς πάντα σχεδὸν τὰ μέρη τοῦ Ἑλληνισμοῦ δαιμόνων. Τὸ ὄνομα δηλ. Σαρακηνὸς ἀντικατέστησεν ἐνίοτε ἐν Κρήτῃ τὸ ὄνομα ἄλλου γνωστοῦ καὶ ἐνταῦθα δαίμονος τῆς νέας ἑλληνικῆς μυθολογίας, ὡς εὐκόλως διαπιστώνει τις καὶ ἐκ προχείρου ἐπιτοπίου ξερύνης.

Οἱ Σαρακηνοὶ δαιμονοποιηθέντες ἐν Κρήτῃ διὰ τοὺς λόγους, οἵτινες ἐκτίθενται κατωτέρω, πάντως οὐχὶ βεβαίως ἐξ αἰτίας τῶν ἀγαθῶν πρὸς αὐτοὺς σχέσεων τῶν κατοίκων τῆς νήσου, ἦτο φυσικὸν νὰ παρασταθοῦν ὡς κακοποιοὶ δαίμονες³, ὅπερ πράγματι καὶ συνέβη, ὡς μαρτυρεῖ τὸ πλῆθος τῶν σχετικῶν παραδόσεων⁴.

¹ Ἰδὲ περὶ τῶν ἀντιλήψεων τούτων *N. Γ. Πολίτου*, Παραδόσεις Α', σ. 229-249, Β', σ. 1003-1005, *Γ. Ἀ. Μέγα*, Παραδόσεις περὶ θησαυρῶν, Λαογρ. 4 (1913-14), σ. 29 κέξ. Ὁ Στέφανος Ξανθοῦδιδης, ἐνθ' ἀν., ὑπέλαβεν ὅτι τὰ ἐκτιθέμενα πλούτη ἀποτελοῦν ἀνάμνησιν «τῶν θησαυρῶν, οὓς εἶχον ἀποκτήσει ἐκ τῆς ἐν τῇ Μεσογείῳ πειρατείας, καθ' ὃν χρόνον κατεῖχον τὴν Κρήτην» οἱ Σαρακηνοί. Σημειωτέον ἔτι ὅτι ἐπιστεύθη περὶ τῶν Σαρακηνῶν ὅτι ἦσαν πλούσιοι ἄνθρωποι ζήσαντες κατὰ παλαιότερας ἐποχάς, νῦν δ' ἐμφανίζονται «καὶ λιάζουν τὰ φλουριά των». (Πληρ. φοιτητοῦ Μιχ. Κασσωτάκη, ἐξ Ἀγίου Κωνσταντίνου Λασιθίου Κρήτης).

² Ἐν Χίφ ἔχομεν περὶ αὐτῆς μαρτυρίας ἐκ τοῦ 17^{ου} αἰῶνος (ἰδὲ παρὰ *N. Γ. Πολίτη*, Παραδόσεις Β', σ. 1063-1070). Ἡ προσφορὰ ἐδεσμάτων λαμβάνει χώραν κατὰ τὴν ἐσπέραν τῆς παραμονῆς τῆς πρώτης Σεπτεμβρίου, κατὰ τὴν ἐσπέραν τῆς Τυρινῆς Κυριακῆς εὐθὺς μετὰ τὸν δεῖπνον καὶ κατ' ἄλλας ἡμέρας καὶ ὥρας, τὰ δὲ παρατιθέμενα ποικίλλουν κατὰ τόπους. (Ἰδὲ *N. Γ. Πολίτην*, ἐνθ' ἀν. καὶ *Γ. Κ. Σπυριδάκη*, Λαογραφικὴ ἀποστολὴ εἰς Μῆλον, Ἑπετ. Λαογρ. Ἀρχείου 11-12 (1958-1959), σ. 292-293. Ἐν Κρήτῃ «ἡ στάμνα τὴ νύχτα νὰ μὴ μένη ὄφκαιρη, γιὰ νὰ ᾿χη νὰ πίνῃ νερὸ τὸ καλὸ τοῦ σπιθιοῦ». (Ἰδὲ *Εὐαγγ. Κ. Φραγκάκι*, ἐνθ' ἀν. σ. 43).

³ Ἰδὲ σχετικῶς καὶ *Ἰ. Δ. Κονδυλάκη*, Νεοελληνικὴ τῆς Κρήτης μυθολογία, ΔΙΕΕ 1, (1883-84), σ. 274, σημ. 1. *N. Γ. Πολίτου*, Παραδόσεις Β', σ. 1039 κ. ἄ.

⁴ Χαρακτηριστικὴ παράδοσις ἐκ Σητείας ἔχει οὕτως: «Ὅλα τὰ παλιὰ κτίρια ἔχουνε στοιχειό. Στὴ Σίτανο εἶναι ἓνα σπίτι τούρκικο, πού τὸ ᾿γόρασε ἓνας χριστιανός, Γιάννην

Λησμονηθείσης ὅμως τῆς αἰτίας τῆς δαιμονοποιήσεως καὶ ἐκ τοῦ λόγου τούτου καταστασῶν, ὡς ἐλίχθη, ταυτοσήμων τῶν ἐννοιῶν δαίμων καὶ Σαρακηνὸς οἱ Σαρακηνοὶ ἀντικατέστησαν, ὡς εἶδομεν, καὶ τὸν ἀγαθοποιὸν δαίμονα τοῦ οἴκου. Ἡ σύγχυσις ἐξ ἄλλου τῶν δαιμόνων τοῦ νέου ἑλληνικοῦ πανθέου καὶ γενικώτερον τοῦ πανθέου παντὸς λαοῦ δὲν εἶναι τι τὸ ἀσύνηθες¹.

Ἡ ἀρχὴ τῆς τοιαύτης δαιμονοποιήσεως τῶν Σαρακηνῶν ἐν Κρήτῃ ἔχει προφανῶς τὰς ρίζας της εἰς τοὺς χρόνους τῆς ἀραβοκρατίας ἐν τῇ νήσῳ, ἥτοι εἰς τὴν περίοδον ἀπὸ τῆς καταλήψεως αὐτῆς τῷ 826 ὑπὸ τῶν ἐξ Ἰσπανίας ἐπιδραμόντων Σαρακηνῶν μέχρι τῆς ἀπελευθερώσεως αὐτῆς τῷ 961. Ἄλλ' ἡ εὐρύτης τῶν σχετικῶν περὶ αὐτῶν παραδόσεων καὶ ἡ ζωηρότης μεθ' ἧς μέχρι τοῦ νῦν φέρονται αὐταὶ εἰς τὸ στόμα τοῦ λαοῦ εἶναι ἐνδεικτικὰ τοῦ ὅτι καὶ οἱ κατοπιν ἐπὶ αἰῶνας τὴν Κρήτην, ὡς καὶ τὰς ἄλλας νήσους καὶ παράλια τῆς Ἑλλάδος, ἄγοντες καὶ φέροντες πειραταί, οἱ γνωστοὶ συνήθως ὑπὸ τὸ ὄνομα Σαρακηνοί, δὲν ἐξηρέθησαν τῆς δαιμονοποιήσεως, ἀκολουθήσαντες παλαιὰ πρότυπα. Οἱ τελευταῖοι οὗτοι, ὧν ἡ κορυφωσις τῆς δράσεως μετὰ τὴν πλήρη ὀργάνωσιν τῶν ὀρητηγείων των εἰς τὰς ἀκτὰς τῆς βορείου Ἀφρικῆς τοποθετεῖται περὶ τὸν 16ον καὶ τὰς ἀρχὰς τοῦ 17ου αἰῶνος, συνεταυτίσθησαν ἐν Κρήτῃ καὶ Δωδεκανήσῳ καὶ πρὸς τοὺς Τριμμάτους, ἀνθρωποφάγους ὑπερφυσικοὺς γίγαντας, φέροντας τρεῖς ὀφθαλ-

Χρυσουλάκη τότε λένε, ὅπου καὶ τὸ ἐδά ζῆ, ἦκαμ' ἡ γυναῖκα ντου ἐννιά παιδιὰ καὶ δὲν τζῆ ζοῦνε μόνο δυὸ καὶ τ' ἄλλα τὰ σκότωσε τὸ στοιχειό. Ἐβάλανε καὶ τὸν παπὰ κ' ἦκαμε ἀγιασμό, μὰ τοῦ κάκου, τὸ στοιχειό εἶναι Σαρακηνὸς καὶ δὲ φοβᾶται διαβαστικά. Ὁ ἴδιος ἐκείνοσά ὁ Σαρακηνὸς πάει τὴν καδέγλα του ἐκεῖα ποκάτω στὸν κόλυμπ' ἀπού 'ναι στὸν ποταμὸ καὶ καθίζει, βασιτᾶ μιὰ τζιμπούκα δυὸ ὄργανιές καὶ καπνοπίνει' τὸν εἶδανε πολλὲς φορὲς ἐκεῖν' ἀπού πᾶνε καὶ γεμίζουνε κι ὅποιος περάση καὶ δὲν κάμη τὸν σταυρόν του, τοῦ παίξει πασπαλιὰ καὶ κάνει σαράντα μέρες κουφός. Οἱ λουχοῦνες τὸ κατέχουνε καὶ βάνουνε ἀπὸ μέσα στὸ φασκίδι τοῦ κοπελιοῦ μιὰ μπουκιὰ ψωμί καὶ δὲν τις ἐμιλεῖ. Μιὰ φορὰ 'πέρασ' ἕνας, Μανόλη Πατελάκη τότε λένε, καὶ ζῆ καὶ τὸ ἐδά, καὶ ἐμπῆκε μέσα ντου κ' ἐσωρευτήκαν' ἐφτὰ παπᾶδες καὶ δὲν ἐμπορούσανε νὰ τὸ βγάλουνε μόνο τῶς ἤλεγε, ἐγὼ 'γίνηκα δαίμονας καὶ θὰ κάμω τὸ διωρισμένο μου καὶ ἀπό θὰ βγῶ. Ἐγὼ μπῆκα μέσα ντου μὲ τὸ ἰζὼ τοῦ Μεγαλοδύναμου καὶ δὲν φοβοῦμαι κιανένα. (Ζωγράφ. Ἄγων Α', ἐν Κων/πόλει 1896, σ. 32).

¹ Εἰδικῶς ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὴν παράδοσιν, ἣτις ἀναφέρει περὶ τῆς ἐμφανίσεως τοῦ ἀγαθοποιοῦ δαίμονος τοῦ οἴκου ὡς Σαρακηνοῦ, ἡ σύγχυσις πρὸς τοὺς δυσμενεῖς δαίμονας ἦτο ἔτι εὐχερεστέρα, δοθέντος ὅτι, ὡς δοξάζεται, ὑπάρχουν δύο εἰδῶν στοιχεῖα τῆς οἰκίας: τὰ εὐμενῆ, ἅτινα εἶναι πρόξενα εὐτυχίας καὶ τὰ δυσμενῆ, ἅτινα εἶναι φόβητρα, βλάπτοντα τοὺς ἐνοίκους αὐτῆς. Ταῦτα ἐπιφαίνονται ὑπὸ ποικίλας μορφᾶς καὶ δὴ καὶ ὑπὸ μορφὴν Ἀράπη. (Περὶ τούτων ἰδὲ Ν. Γ. Πολίτου, Παραδόσεις Β', σ. 1067-1068, 1093, 1103 κέξ.).

μούς. ἢ καὶ τοὺς Μονομάτους ἐν Κεφαλληνίᾳ¹. Ἐξ ἄλλων μερῶν τοῦ Ἑλληνισμοῦ δὲν ἔχομεν, καθ' ὅσον τοῦλάχιστον γνωρίζομεν, παραδόσεις περὶ δαιμονοποιήσεως Σαρακηῶν, τοῦλάχιστον διαδεδομένας, πλὴν ἴσως μεμονωμένων τινῶν περιπτώσεων, ὡς π. χ. ἐκ Χίου, ἔνθα ἡ τοποθεσία Σαρακήνα, ἢ, ἔλαβε τὸ ὄνομα «ἐκ Σαρακηῆς τινος φονευθείσης ἐκεῖ, κατὰ τοὺς χωρικούς, ἥτις μετεβλήθη εἰς στοιχειὸ καὶ παρουσιάζεται νῦν τὴν νύκτα»².

Ἐπιφάνεια φαντάσματος ὑπὸ μορφήν Σαρακηνοῦ μνημονεύεται λίαν ἐνωρὶς εἰς τὰ βυζαντινὰ ἀγιολογικὰ κείμενα. Οὕτως ἐν βίῳ τοῦ ἁγίου Θεογονίου, ἐπισκόπου Βετειλίας ἐν Παλαιστίνῃ († 522), συγγραφέντι, ὡς πιστεύεται, ὑπὸ τοῦ συναξαριστοῦ τοῦ ζ' αἰ. Παύλου τοῦ Ἑλλαδικοῦ³, γίνεται λόγος περὶ ἐμφανίσεως εἰς τὸν ἅγιον κατὰ τὴν διάρκειαν τῆς νυκτὸς πνεύματος ὑπὸ μορφήν ὄπλισμένου Σαρακηνοῦ ἀπειλοῦντος αὐτόν. Εἰς τὸν δειλιάσαντα Θεόγονιον «*παραχρηῖμα φανεῖς ... ἄγγελός φησι... αὐστηροτάτῃ φωνῇ· Δειλός μοι πάνυ φαίνει... μηδὲν δλως φοβηθῆς. Οὐ γάρ, ὡς σὺ νομίζεις, Σαρακηνὸς τυγχάνει, ἀλλὰ πνευμά ἐστιν ἀκάθαρτον εἰς εἶδος Σαρακηνοῦ ἐαντόν σχηματίσαν. Εὐθὺς οὖν ἀφίσταται μὲν ἀπ' αὐτοῦ ἢ δειλία, θάρσους δὲ καὶ χαρᾶς τινος ἀρρήτου μετέλαβεν, ὁ δὲ δαίμων ἐκ ποδῶν ἐγένετο*»⁴.

¹ Ἰδὲ *Στεφ. Δ. Ἡμέλλου*, Ἡ περὶ πειρατῶν λαϊκῆ παράδοσις, ἐν Ἀθήναις 1968, σ. 102-103, ἐνθα καὶ βιβλιογραφία.

² Ἰστ. Λεξ., ἀρ. 200, σ. 134 (Στυλ. Βίος, 1916). Πρβλ. καὶ σ. 132. Παράδοσις ἐκ Καλαβρύτων ἀναφέρει περὶ στοιχειωμένων «παλιότουρκων», τοὺς ὁποίους εἶχον φονεῦσει (*N. Γ. Πολίτου*, Παράδοσις Α', σ. 285, ἀρ. 505). Γενικωτέρα εἶναι ἡ δοξασία περὶ στοιχειώσεως ἰδίᾳ τῶν ἀδίκως φονευθέντων, οἵτινες ζητοῦν νὰ λάβουν ἐκδίκησιν (ἐνθ' ἀν., Β', σ. 1144, Κ. Α., ἀρ. 2442, σ. 72 καὶ 145, Κοζάνη, καὶ Κ. Α., ἀρ. 2443, σ. 27, Ἐλασσών). Τὰ αὐτὰ ἐπιστεύοντο καὶ κατὰ τοὺς μεσαιωνικοὺς χρόνους (ἰδὲ *Φαίδ. Κονκουλέ*, ΒΒΠ, ΑΠ, 1948, σ. 228 καὶ *Δημ. Σ. Λουκάτου*, Λαογραφικαὶ περὶ τελευτῆς εἰδήσεις παρὰ Ἰωάννη τῷ Χρυσοστόμῳ, Ἐπετ. Λαογρ. Ἀρχ. 2 (1940), σ. 111-112) ὡς κατὰ τοὺς ἀρχαίους (πρβλ. Ἄντων. Δ. *Κεραμοπούλλου*, Ὁ ἀποτυμπανισμὸς, ἐν Ἀθήναις 1923, σ. 83).

³ Ἰδὲ *Κρομμύβαχερ - Σωτηριάδου*, Ἱστορ. τῆς βυζαντ. λογοτεχνίας Α', ἐν Ἀθήναις 1897, σ. 374, 3.

⁴ *Anat. Boll.* X (1891), σ. 87-88. Ὁ κῶδιξ τοῦ 10^{ου} περίπου αἰῶνος (ἰδὲ *Anat. Boll.* VII (1888), σ. 95). Ἰδὲ καὶ *Κ. Ἀμάντου*, Γλωσσικὰ περιεργα, Νέα Ἐστία 55 (1954), σ. 9 (= Γλωσσικὰ μελετήματα, Ἀθηνᾶ, Σειρὰ διατριβῶν καὶ μελετημάτων 2, ἐν Ἀθήναις 1964, σ. 547) ὡς καὶ *Φαίδ. Κονκουλέ*, ΒΒΠ, ἐνθ' ἀνωτ., σ. 250-251. Ἐν συντομίᾳ βίῳ τοῦ ἁγίου, συγγραφέντι κατ' ἐπίδρασιν τοῦ προηγουμένου κατὰ τὴν αὐτὴν ὡς ἔγγιστα ἐποχὴν ὑπὸ Κυρίλλου τοῦ Σκυθοπολίτου δὲν ἀναφέρεται τὸ ἐπεισόδιον (ἰδὲ *Ed. Schwartz*, *Kyryllos von Scythopolis, Texte und Untersuchungen* 49, 2 (1939), σ. 241-243). Περὶ ἐμφανίσεως δαιμόνων εἰς ἐρημίτας ἰδὲ προχείρως *N. Γ. Πολίτου*,

Δαίμονες (= διάβολοι) καλοῦνται μεταφορικῶς οἱ Σαρακηνοὶ καὶ εἰς τὴν δημώδη βυζαντινὴν παροιμίαν: «Σαρακηνὸς εἰς τὸ ὄσπίτιν σου καὶ ἐσύ, ὅπου θέλεις, γύρευε», εἰς ἣν ἀκολουθεῖ θεολογικὴ ἐρμηνεία σκοποῦσα, ὡς συνήθως, διδαχὴν τινα: «Πάλιν ὁ λόγος πρὸς τὸν νοῦν ποιεῖται τὸν λόγον καὶ φησι, ὅτι ἐὰν ἀναπαύεσαι ἐν ταῖς γλυκοπικρίαις ἡδοναῖς τῆς ἡμέρας ταύτης, ὅθεν ὁ ἐχθρὸς πάντας ὑποσκελίζει διὰ τῶν παγίδων αὐτοῦ, Σαρακηνοὺς ἤγον δαίμονας εὐρήσει ἢ ψυχὴ ἐκεῖθεν»¹. Κατ' ἄλλην παραλλαγὴν τῆς ἐρμηνείας προερχομένην ἐκ χειρογράφου τοῦ 16^{ου} πιθανῶς αἰῶνος τῆς Ἑθνικῆς Βιβλιοθήκης Ἀθηνῶν: «Σαρακηνοὺς λέγει τοὺς δαίμονας ὅτι ἐνθα θέλεις πορεύου εἰς ἁμαρτίαν καὶ οἱ δαίμονες χαίρουσι ἐν τῷ οἴκῳ σου»².

Ἡ παράστασις τῶν Σαρακηνῶν ὡς δαιμόνων, διαβόλων, ὡς εἰς τὰ μνημονευθέντα ἀνωτέρω κείμενα, δέον, ὅπως ἀποδοθῆ εἰς τὴν καὶ παρ' ἄλλοις λαοῖς κρατοῦσαν τάσιν νὰ παριστῶνται ὡς τοιοῦτοι οἱ ἐχθρικοὶ πρὸς αὐτοὺς λαοὶ γενικώτερον. Τοῦτο ὀφείλεται εἰς πολλοὺς καὶ διαφόρους δι' ἐκάστην περίπτωσιν λόγους, ὧν εἷς τῶν κυριωτέρων εἶναι ἀσφαλῶς ἡ θρησκευτικὴ κατὰ τῶν ἀντιδο-

Παραδόσεις Β', σ. 1038. Οὗτοι δ' ἐπιφαινόμενοι ἐλάμβανον πλείστας καὶ ποικίλας μορφάς: *A. Delatte et Ch. Jossierand*, Contribution à l'étude de la démonologie byzantine, Annuaire de l'Institut de Philologie et d'Histoire Orientales 2 (1933-34) (Mélanges Bidez), Bruxelles 1933, σ. 218-219 καὶ *P. Joannou*, Les croyances démonologiques aux XI^e siècle à Byzance, Actes du VI^e Congrès International d'Études Byzantines, Paris 1948, 1, 1950, σ. 252 κέξ. Αἱ πλέον συνήθεις μορφαὶ ὑπὸ τὰς ὁποίας παρουσιάζοντο οἱ δαίμονες ἦσαν ὡς μαῦροι καὶ Αἰθίοπες (ιδεὲς ἐνθ' ἀν., σ. 255 καὶ Acta Sanctorum, Novembris, IV (1925), σ. 641. *Migne*, P. G. 34, στ. 1089, 1090, 65, στ. 185). Σημειωτέον δ' ὅτι Ἀράπηδες καὶ Αἰθίοπες συνεταυτίζοντο πρὸς τοὺς Σαρακηνοὺς (*N. Γ. Πολίτων*, Παραδόσεις Β', σ. 1037).

¹ *Karl Krumbacher*, Mittelgriechische Sprichwörter, München 1893, σ. 99, ἀρ. 41. Πρβλ. καὶ σ. 124, ἀρ. 70, ὡς καὶ σ. 195-196 (Sitzungsb. der philol. - philol. und der histor. Klasse der K. Bayer. Akad. d. Wiss., 1893, II, 1). Τοῦ αὐτοῦ, Eine Sammlung byzantinischer Spichwörter (Sitzungsb., ἐνθ' ἀν., 1887, II, σ. 70, 41 καὶ 88-89). Περὶ τῆς σημασίας τοῦ δαίμων (= διάβολος) εἰς τὰς βυζαντινὰς παροιμίας ἰδὲ Τοῦ αὐτοῦ, Die Moskauer Sammlung mittelgriechischer Sprichwörter. (Sitzungsb., ἐνθ' ἀνωτ., 1900, σ. 419 κέξ.)

² *Μαρίας Ἰωαννίδου*, Βυζαντιναὶ παροιμίαι ἐκ χειρογράφου τῆς Ἑθν. Βιβλιοθήκης Ἀθηνῶν, Ἑπετ. Λαογρ. Ἀρχεῖον 1 (1939), σ. 55, ἀρ. 6. Ἰδὲ αὐτόθι καὶ σ. 50, 51 καὶ 62. Διὰ τὸν νοῦν τῆς παροιμίας ἰδὲ ἔτι *N. Γ. Πολίτων*, Ἑρμηνευτικὰ εἰς τὰς βυζαντινὰς παροιμίας, Ἑπετηρίς Παρνασσοῦ Η' (ἐν Ἀθήναις 1898), σ. 118-119 (ἀνάτ., σ. 42-43) καὶ *Ἐμμαν. Κριαρᾶ*, Παρατηρήσεις ἐρμηνευτικὰς καὶ γλωσσικὰς σὲ βυζαντινὰς παροιμίας, ΕΕΦΣΠΘ 9 (1965), σ. 92-93.

ξούντων μισαλλοδοξία. Ἡ μακροχρόνιος παρατήρησις τῶν ἡθῶν καὶ ἐθίμων τῶν δαιμονοποιουμένων λαῶν, διαβιούντων κατὰ τρόπον ἀποκλίνοντα τοῦ κανονικοῦ, κατὰ τὴν ἀντίληψιν βεβαίως τῶν παρατηρούντων αὐτούς, καὶ ἡ ὥς ἐκ τοῦ περιέργου τρόπου τοῦ ζῆν καὶ πράττειν ἀπόδοσις εἰς αὐτοὺς μαγικῶν δυνάμεων, αἱ πρὸς αὐτοὺς συγκρούσεις κ. ἄ. ἀπετέλεσαν περαιτέρω λόγους, διαφόρου κατὰ περίπτωσιν βαρύτητος, ἐνισχυτικούς τῆς τοιαύτης μυθοπλασίας. Οὕτως ἐκ μαγικοῦ παπύρου μανθάνομεν ὅτι οἱ Ἰουδαῖοι ἐχρησιμοποιοῦν τὰ ὀνόματα τῶν ἀντιπάλων αὐτῶν Ἰεβουσαίων, Γεργεσαίων καὶ Φερεζαίων ὡς ὀνόματα δαιμόνων¹. Τὸ αὐτὸ συνέβη εἰς τοὺς Ἰνδοὺς καὶ τοὺς κατοίκους τοῦ Ἰράν, δαιμονοποιήσαντας τοὺς ἐχθροὺς αὐτῶν². Περαιτέρω οἱ Ἰουδαῖοι ἐξελήφθησαν μὲ τὴν σειρὰν τῶν κατὰ τὸν Μεσαίωνα ὑπὸ τῶν Χριστιανῶν ὡς δαίμονες³. Παρὰ τοῖς Ρουμάνοις θεωροῦνται ὡς ἀνθρωποφάγοι οἱ κυνοκέφαλοι, συνταυτιζόμενοι πρὸς τὸν βάρβαρον λαὸν τῶν Τατάρων, οὗτινος ἐγνώρισαν οὗτοι τὰς ἐπιδρομάς⁴, καὶ παρ' ἄλλοις λαοῖς πιθανῶς ἄλλοι⁵.

Ὁ ἑλληνικὸς λαὸς, ἔλθων κατὰ τὴν διάρκειαν τῆς μακρᾶς ἱστορίας του εἰς ἄμεσον ἐπαφὴν πρὸς διαφόρους λαοὺς, συγκρουσθεὶς μετ' αὐτῶν καὶ πολλὰ ὑπ' αὐτῶν παθὼν, δὲν ὑπελείφθη εἰς τὴν σχετικὴν μυθοπλασίαν. Οὕτω κατὰ τὰς δημῶδεις παραδόσεις ἐθεωρήθησαν ὡς δαίμονες οἱ Ἀράπηδες γενικῶς⁶, ἐν Χίω

¹ Ἀναφέρεται περὶ τοῦ δαίμονος :

« . . . καὶ σὺ λάλησον
ὁποῖον ἐὰν ἦς ἐπουράνιον ἢ ἀέριον εἴτε ἐπίγειον
εἴτε ὑπόγειον ἢ καταχθόνιον ἢ Ἰεβουσαῖον ἢ Γεργε-
σαῖον ἢ Φερεζαῖον ».

(*Albrecht Dieterich*, *Abrahas. Studien zur Religionsgeschichte des spätern Altertums*, Leipzig 1891, σ. 139, στ. 29-32. Ἰδὲ καὶ σ. 141).

² Αὐτόθι, σ. 141, σημ. 1.

³ Ἰδὲ *Φαίδ. Κουκουλέ*, ΒΒΠ, ΑΙΙ, ἐν Ἀθήναις 1948, σ. 137 καὶ *Carl Meyer*, *Der Aberglaube des Mittelalters und der nächstfolgenden Jahrhunderte*, Basel 1884, σ. 192.

⁴ Ἰδὲ *T. Pamfile*, *Povestea lumii de demult*, Bucuresti 1913, σ. 166 καὶ *Δ. Β. Οἰκονομίδου*, «Χρονογράφου» τοῦ Δωροθέου τὰ λαογραφικά, Λαογρ. 18 (1959), σ. 192. Ἡ γνώμη τοῦ Pamfile ὅτι ἡ συνταύτισις τῶν κυνοκεφάλων πρὸς τοὺς Τατάρους ὀφείλεται εἰς τὸ ὅτι ὁ ρουμανικὸς λαὸς ἐβασανίσθη ὑπὸ τῶν τελευταίων δὲν φαίνεται νὰ εὐσταθῇ (ἰδὲ *Δ. Β. Οἰκονομίδου*, αὐτόθι).

⁵ Παρὰ τοῖς Γάλλοις ἐπίσης τὰ κακοποιὰ δαιμόνια καλοῦνται Σαρακηνοί· (ἰδὲ παρὰ *N. Γ. Πολίτη*, *Παραδόσεις Β'*, σ. 1039).

⁶ *N. Γ. Πολίτου*, ἐνθ' ἄν., σ. 1037. Αὐτόθι ἐκτίθενται καὶ οἱ λόγοι τῆς δαιμονοποιήσεως. Ἰδὲ καὶ *Στίλπ. Π. Κυριακίδου*, ἐνθ' ἄν., σ. 449.

οί αίρειτικοί Ἀρμένιοι, ἀποδοθέντων εἰς αὐτοὺς πρωτίστως μαγικῶν ἰδιοτήτων, ὡς ἔδειξεν ὁ Στίλπων Κυριακίδης¹, οἱ Ἀτζουμπάδες ἐν Κρήτῃ καὶ Κύπρῳ² διὰ τὸ δύσμορφον καὶ μελανὸν τοῦ προσώπου αὐτῶν³ καὶ οἱ ἀπασχολοῦντες ἡμᾶς Σαρακηνοί. Δέον νὰ σημειωθῇ ἔτι ὅτι ἐνιαχοῦ, καθ' ἣ ἠδυνήθημεν ἐξ ἐρεῦνης νὰ διαπιστώσωμεν, δὲν ἐξηρέθησαν τῆς δαιμονοποιήσεως καὶ οἱ Φράγκοι, ἀπεχθεῖς ὄντες εἰς τὸν λαὸν⁴ εἰς τόπους μάλιστα, ὡς ἡ Κρήτῃ⁵ καὶ αἱ Κυκλάδες⁶, ἐνθα κατέστη ἔντονος ἡ παρουσία των ὡς κατακτητῶν, ὡς καὶ οἱ «Ἀγαρηνοί» ἴσως⁷, τὸ ὑπάρχον ὁμῶς ὑλικὸν εἶναι πρὸς τὸ παρὸν τοῦλάχιστον λίαν ἰσχνόν, συγκρινόμενον μάλιστα πρὸς τὸ περὶ τῶν Σαρακηνῶν ἐν Κρήτῃ.

Κυρία αἰτία τῆς εὐφρείας ταύτης δαιμονοποιήσεως τῶν τελευταίων ὑπῆρξε προδηλῶς ὁ φόβος καὶ ὁ τρόμος, ὃν ἐνέπνευσαν εἰς τὸν λαὸν οἱ Σαρακηνοὶ οὔτοι, οἵτινες κυρίως μὲν ὡς κατακτηταὶ τῆς νήσου κατεπίεσαν ἀφορήτως καὶ κατετυράννησαν τοὺς κατοίκους αὐτῆς ἀλλὰ καὶ ὡς ἐπιδρομεῖς πειραταὶ κατὰ τῶν νήσων

¹ Ἐνθ' ἄν., σ. 448 κέξ.

² Ἰδὲ Ἰστ. Λεξ. Ἑλλ. γλώσσης Ἀκαδημ. Ἀθηνῶν ἐν λ. ἀτζουπάς.

³ Ἰδὲ πλείονα εἰς Ν. Γ. Πολίτου, Τὰ ὀνόματα τῶν Νεραίδων καὶ τῶν Ἀνασκελάδων, Λεξικ. Ἀρχεῖον Ε' (1918), σ. 30-31, Στεφ. Ξανθοῦδίδου, Γλωσσικαὶ ἐκλογαί, αὐτόθι, σ. 94-97, Ἀντων. Χ. Χατζῆ, Εἰς τὴν τοῦ Εὐσταθίου Μακρემβολίτου Ἀκριτηίδα ΒΝJ 10 (1934), σ. 382, σημ. 1, ὡς καὶ Ἰωάν. Β. Παπαδοπούλου, Ἡ Κρήτῃ ὑπὸ τοὺς Σαρακηνοὺς (824-961), 1948, σ. 86-87 καὶ 100-105. Ν. Β. Τωμαδάκη, ΕΕΒΣ 30 (1960-61), σ. 7. Νικ. Μ. Παναγιωτάκη, Θεοδόσιος ὁ Διάκονος καὶ τὸ ποίημα αὐτοῦ «Ἄλωσις τῆς Κρήτης», Ἡράκλειον 1960, σ. 105, στ. 105-107, καὶ σ. 145.

⁴ Πρβλ. καὶ τὰς παρ. φράσεις: «Φράγγον ἔχεις γείτονα, κακὸν ἔχεις γείτονα» (Κρητ. Ἔστιά 49 (1955), σ. 11), «μῆτε Τοῦρκος, μῆτε Φράγγος νὰ μὴ περάσῃ τὰ μαρτύριά μου» (Ἰστ. Λεξ., ἀρ. 508, σ. 915, Ἀπειρανθὸς Νάξου) κ. ἄ.

⁵ Ἐν Κεντρικῇ Κρήτῃ «Φραγκάκια» καλοῦνται γενικῶς τὰ στοιχεῖα (χειρ. ἀρ. 20, σ. 1537, ἀρ. 44, σ. 507, συλλ. Παύλου Βλαστοῦ). Ταῦτα φυλάττουν ἐνίοτε στοιχειωμένους θησαυρούς (Ἀλεξ. Κ. Χατζηγάκη, Ἐκκλησιᾶς Κρήτης, Ρέθυμνο 1954, σ. 177, ἀρ. 180).

⁶ Ἐν τῇ νήσῳ Κιμῶν «Φραγκάκια» εἶναι φάντασμα, Νεραίδα (Ἰστ. Λεξ. ἀρ. 340 Π, σ. 402, πρβλ. Κ. Λ., ἀρ. 779, σ. 83, Ἰω. Βογιατζίδης).

⁷ Ἐάν τοῦλάχιστον κρῖνη τις ἐκ τῆς ὀνομασίας ἐν Σικίνῳ τῶν Νεραίδων «Ἀγαρηνά» (Κ. Λ., ἀρ. 3025, σ. 11, 14, 59, Στέφ. Δ. Ἡμελλος 1966 καὶ Ἑπετ. Κέντρ. Ἑρεῦνης Ἑλλ. Λαογρ., 18/19 (1965/66), σ. 301), μὴ ἀπαντώσης, καθ' ὅσον γνωρίζομεν, ἀλλαχοῦ (πρβλ. Ν. Γ. Πολίτου, Τὰ ὀνόματα τῶν Νεραίδων καὶ τῶν ἀνασκελάδων, ἐνθ' ἄν., σ. 17 κέξ.).

γενικώτερον ὡς καὶ κατὰ τῶν παραλίων τῆς Ἑλλάδος μερῶν δὲν ὑπελείφθησαν εἰς σκληρότητα καὶ βιαιότητα, ἀποβάντες ἀληθεῖς μάλιστα καὶ δαίμονες κακοποιοί¹.

Ἐπὶ τῆς βαρβάρου ταύτης φυλῆς δὲν ὑπέστη μόνον κακουχίας διὰ μέσου πολλῶν ἐτῶν ὁ λαός. Ἡ καταπίσις αὐτοῦ ὑπῆρξε καὶ θρησκευτική, τῶν Σαρακηνῶν ἐξαναγκασάντων πολλοὺς τῶν κατοίκων νὰ ἀλλάξουν τὴν πίστιν των². Ὁ ἐξαναγκασμὸς οὗτος θὰ ἐπέτεινε τὴν μισαλλοδοξίαν λαοῦ θρησκευόντος καὶ στερεῶς προσκεκολλημένου εἰς τὴν χριστιανικὴν παράδοσιν κατὰ λαοῦ βαρβάρου καὶ ἀλλοθρησκου, ὡς οἱ Σαρακηνοί, αὕτη δὲ συνετέλεσεν ἔτι πλέον εἰς τὸ νὰ ὑποληφθοῦν οἱ τύραννοι ὡς δαίμονες. Ὅτι περαιτέρω λόγον τῆς δαιμονοποιήσεως θὰ ἀπετέλεσε καὶ ἡ ὑπὸ τοῦ λαοῦ ἀπόδοσις εἰς τοὺς Σαρακηνοὺς μαγικῶν ἰδιοτήτων καὶ τεχνῶν ἐκ τῆς μακροχρονίου ἐκ τοῦ σύγγενος παρατηρήσεως τῶν ἠθῶν καὶ ἐθίμων καὶ τοῦ ἐν γένει τρόπου τοῦ βίου των, ὅπερ κυρίως συνετέλεσεν εἰς τὴν διάπλασιν ὡς δαιμόνων τῶν Ἀρμενίων ἐν Χίῳ³, δὲν πρέπει νὰ ἀποκλείεται. Ὡς εἶναι γνωστόν, κατ' ἀντίληψιν ἀπαντῶσαν εἰς πολλοὺς λαοὺς ἀποδίδονται εἰς τοὺς μάγους δυνάμεις ὑπερφυσικαί, αἵτινες χρησιμοποιοῦνται πολλάκις ὑπ' αὐτῶν πρὸς κακουργίαν καὶ βλάβην τῶν ἄλλων. Οἱ ἔχοντες αὐτάς, οἵτινες δυνατὸν νὰ εἶναι ἄτομα, οἰκογένεια, φυλαὶ κ. ἄ., ἀπετέλεσαν πολλάκις τάξιν ὄντων πέραν τῶν ἀνθρωπίνων, προκαλοῦσαν φόβον καὶ ὡς ἐκ τούτου διαπλασθεῖσάν ἐν πολλοῖς εἰς τάξιν δαιμονικὴν⁴.

Περὶ τῶν Σαρακηνῶν ἀκριβῶς τῆς Κρήτης ἔχομεν μαρτυρίαν Λέοντος τοῦ Διακόνου, καθ' ἣν «λέγεται γὰρ κατόχους εἶναι Κρητῆς μαντείας καὶ βωμολοχίαις καὶ πλάταις, πρὸς τῶν Μανιχαίων καὶ τοῦ Μωάμεθ παρειληφτότας ἀνέκαθεν»⁵. Παρὰ Λεοντίῳ Μαχαιρᾷ ἀναφέρεται συμβουλή πρὸς υἱὸν σιέχου («νὰ μὲν τορμήσῃ νὰ τὸν ἀφήσῃ νὰ μπῆ ὀμπρὸς τον, διὰ νὰ μὲν τὸν μαγέψῃ καὶ τὸ φουσαῖτον του,

¹ Τὰ δεινὰ ἄτινα ὑφίστανται οἱ λαοὶ προβάλλονται συνήθως ὡς αἰτία τῆς δαιμονοποιήσεως τῶν ἐχθρῶν των, ὅπερ ὁμως δὲν ἰσχύει πάντοτε ἢ τοῦλάχιστον δὲν εἶναι ταῦτα ἡ μοναδικὴ αἰτία· (ἰδὲ τὴν περὶ Ἀρμένηδων σχετικὴν γνώμην τοῦ Στυλ. Βίου, Λαογρ. 8 (1921 - 25), σ. 446 καὶ τὴν ἐπ' αὐτῆς κρίσιν τοῦ Στίλπ. Κυριακίδου, αὐτόθι, σ. 448 κέξ., ὡς καὶ τὸν ἰσχυρισμὸν τοῦ J. Ramfîle παρὰ Δ. Β. Οἰκονομίδη, ἔνθ' ἄν.).

² Ἰδὲ N. B. Τωμαδάκη, ΕΕΒΣ 30 (1960 - 61), σ. 27.

³ Ἰδὲ Στίλπ. Π. Κυριακίδου, ἔνθ' ἄν., σ. 450 κέξ.

⁴ Ἰδὲ αὐτόθι, σ. 462 κέξ.

⁵ Ἐκδ. Βονη, σ. 24 - 25. Πρβλ. Στίλπ. Π. Κυριακίδου, ἔνθ' ἄν., σ. 464, ὡς καὶ σ. 461, σημ. 1, ἔνθα μεταξὺ τῶν μαγικῶν ἐθνῶν φυλακτηρίου ἀναφέρονται καὶ οἱ Σαρακηνοί.

διότι οἱ Σαρακηνοὶ πολλὰ τὰ τρέχουν, καὶ μὲ τὴν τέχνην τῆς ἀστρολογίας ἠμποροῦσι νὰ μᾶς χαλάσουν ἀπὸ τὸν κόσμον»¹.

Ἡ μνημονευθεῖσα ἀνωτέρω ἐν Χίῳ τοποθεσία Σαρακήνα, ἢ, ὠνομάσθη κατὰ τινα ἐκδοχὴν οὕτως, ἐπειδὴ κατῴκει ἐκεῖ Σαρακηνὴ μάγισσα².

Τὴν ἀντίληψιν τοῦ λαοῦ περὶ τῶν Σαρακηνῶν ὡς μάγων ὑπεμφαίνει καὶ ἡ χρησιμοποίησις τοῦ ὀνόματος αὐτῶν εἰς τὰς ἐπφδάς. Οὕτως ἐν Λήμνῳ ἐν ἐπφδῇ πρὸς θεραπείαν πόνου τοῦ στόματος λέγεται :

«Ἄφτριγίς, κάφτριγίς,
Σαρακηνὸς σὲ κνηγᾶ»³.

Ἐν ἄλλῃ ἐπφδῇ ἐκ Κρήτης κατὰ τῶν ρευματισμῶν ἀναφέρεται :

«Σπέρνει, σπέρνει ὁ Σαρακηνὸς
δώδεκα μονζούρια στᾶρι
δεκατρία τὸ κριθάρι» κλπ.⁴

Πίστιν εἰς τὴν μαγικὴν δύναμιν τοῦ ὀνόματος Σαρακηνὸς ὑποδηλώνει ἔτι καὶ ἡ συνήθεια ἐν Κρήτῃ (Ἄνωγεια), νὰ δίδεται τοῦτο ὡς ὄνομα εἰς ἀσθενικὰ παιδιά, διὰ νὰ ζήσουν⁵.

Ἡ δυσμορφία τῶν Σαρακηνῶν ὀφειλομένη εἰς τὸ μελαμψὸν ἢ μαῦρον τοῦ χρώματος πολλῶν ἐξ αὐτῶν, ἔνεκα τοῦ ὁποίου ἡ λ. Σαρακηνὸς κατήνησεν ἔνωρὸς νὰ σημαίη μαῦρος⁶, δὲν ἔμεινε βεβαίως ἀπαρατήρητος ὑπὸ τοῦ λαοῦ. Οἱ Σαρακηνοὶ χαρακτηρίζονται σήμερον ὡς μαῦροι ἀλλὰ καὶ κακόσχημοι

¹ Ἐκδ. Dawkins, σ. 644.

² Ἰστ. Λεξ. ἀρ. 345, σ. 6 (Στυλ. Βίος, 1914).

³ Κ. Α., ἀρ. 1160 Α', σ. 123 (Γ. Ἄ. Μέγας, 1938). Πρβλ. σχετικῶς καὶ συναφοῦς πως διατυπώσεως ἀρχαίας ἐπφδάς ἐν R. Heim, Incantamenta magica graeca latina, Lipsiae 1892, σ. 479-482, ἀρ. 56-68. Δι' ἄλλας συναφεῖς κατὰ ποικίλων νόσων ἐπφδάς ἰδὲ Φαίδ. Κουκουλέ, Μεσαιωνικοὶ καὶ νεοελληνικοὶ κατάδεσμοι, Λαογρ. 8 (1921-25), σ. 317. Τοῦ αὐτοῦ, Β.Β.Π., ζ', ἐν Ἀθήναις 1957, σ. 180

⁴ Κ. Α., ἀρ. 2799, σ. 73-74 (Γ. Ν. Αικατερινίδης, 1964), ἔνθα ὀλόκληρος ἡ ἐπφδή, ἀποτελουμένη ἐκ 19 στίχων. Ἡ παράθεσις δύο μόνον ἐπφδῶν δὲν σημαίνει ἀναγκαίως ὅτι δὲν ὑπάρχουν καὶ ἄλλαι. Εἶναι γνωσταὶ αἱ δυσκολίαι, τὰς ὁποίας συναντᾷ ὁ συλλογεὺς λαογραφικῆς ὕλης προκειμένου περὶ ἐπφδῶν, τὰς ὁποίας διὰ ποικίλους λόγους οἱ γνωρίζοντες καὶ χρησιμοποιοῦντες διστάζουν νὰ ἀνακοινώσουν.

⁵ Ἰδὲ Εὐαγγ. Κ. Φραγκάκι, ἔνθ' ἀν., σ. 68, Ἰστ. Λεξ., ἀρ. 269, σ. 58. Πρβλ. καὶ Δικ. Β. Βαγιακάκον, ἐν ΕΕΒΣ 29 (1959), σ. 334.

⁶ Οὕτως ἀναφέρεται συνταγὴ «εἰς τὸ φανῆναι τοὺς ἀνθρώπους σαρακήνους» (Arm. Delatte, Codices Athenienses, Bruxellis 1924, σ. 449. Πρβλ. καὶ Κ. Ἄμαντον, ἔνθ' ἀν., ἔνθα καὶ ἄλλαι μαρτυρίαι).

γενικώτερον ἄνθρωποι (ὡς καὶ φαντάσματα) καὶ τρομεροὶ τὴν ὄψιν ἐν Κρήτῃ¹, Ἄνδρω² κ. ἄ. Ἰσω³. Ἔτι περαιτέρω ὁ χαρακτηρισμὸς ὡς Σαρακηνῶν τῶν ἐπὶ κακία καὶ πονηρία διαβοήτων ἐν Ἄνδρω⁴, ἢ χρησιμοποίησις τοῦ ὀνόματος αὐτῶν παρὰ τὸ Ἰούδας καὶ Ἡρώδης ὑπὸ τῶν μητέρων ἐν Σύμῃ εἰς ἀπειλὰς κατὰ τῶν ἀτακτούντων τέκνων των⁵ καὶ ἡ ὀνομασία κακῆς ἀγκάθης ὡς Σαρακηνοῦ εἰς τινα χωρία τῆς Χίου⁶ εἶναι δηλωτικὰ τῆς ἀπεχθείας, ἣν ἠσθάνθη ὁ λαὸς πρὸς ἔθνος, ὅπερ τοσοῦτων καὶ τοιούτων κακῶν πρόξενον κατέστη εἰς αὐτόν.

Ἡ δυσμορφία τέλος τῶν Σαρακηνῶν θὰ συνετέλεσεν ἔτι, ὥστε νὰ καταστοῦν οὗτοι κατ' ἀρχὰς παιδικὰ φόβητρα⁷. Ἐνδείξεις περὶ τούτου ἀποτελοῦν ἀπειλαὶ κατὰ τῶν παίδων σήμερον ἐν Κρήτῃ, οἷον «θὰ σὲ φάῃ ὁ Σαρακηνός», «ἔρχεται ὁ Σαρακηνός», «θὰ ρθοῦνε οἱ Σαρακηνοὶ νὰ σᾶς πάρουν νὰ σᾶς ρίξουν στὴ θάλασσα»⁸, ἐὰν αὐταὶ δὲν ἀπηγοῦν ὑλικὸν διαμορφωθὲν μετὰ τὴν πλήρη δαιμονοποίησιν. Ἡ ἐξέλιξις ἀπὸ παιδικῶν φοβήτρων καὶ δαιμόνων εἰς δαίμονας γενικώτερον⁹ ἦτο πλέον, ὡς εἰκός, εὐχερῆς.

Les Sarrazins représentés comme des démons dans les légendes crétoises

par Stéphan Imellos

L'auteur examine des traditions et des croyances populaires de Crète dans lesquelles les Sarrazins sont représentés comme des êtres démo-

¹ Ἰδὲ Ἰ. Δ. Κορυλάκη, ἔνθ' ἄν. καὶ Ἰστ. Λεξ., ἀρ. 269, σ. 58.

² Δημ. Π. Πασχάλη, Ἀνδριακὸν γλωσσάριον, ἐν Ἀθήναις 1933, σ. 104 καὶ Ἰ. Κ. Βογιατζίδου, Γλῶσσα καὶ λαογραφία τῆς νήσου Ἄνδρου Γ', ἐν Ἀθήναις 1957, σ. 145 (Ἀνδριακὰ Χρονικὰ 6).

³ Πρβλ. Φαίδ. Κοκκουλέ, Διὰ τῆς ἐλληνικῆς ἱστορίας, σ. 12 καὶ Κ. Ἄμαντος, ἔνθ' ἄν.

⁴ Δημ. Π. Πασχάλης, ἔνθ' ἄν.

⁵ «Κατάκατσε, σόπα, Γερῶδη, Γιγούδα, Σαρακηνέ». (Ὁ ἐν Κων/λει Ἑλληνικὸς Φιλολογικὸς Σύλλογος Η' (1873 - 74), σ. 469).

⁶ Κ. Ἄμαντος, ἔνθ' ἄν.

⁷ Ἰδὲ καὶ Στίλπ. Π. Κυριακίδην, ἔνθ' ἄν., σ. 450.

⁸ Κρητικὴ Ἔστια 1, τευχ. 11 - 12 (Μάρτιος 1950), σ. 10 καὶ ἐκ πληροφοριῶν ἡμῶν παρὰ Κρητῶν φοιτητῶν τῆς Φιλοσ. Σχολῆς τοῦ Πανεπ. Ἀθηνῶν.

⁹ Ἰδὲ Στίλπ. Π. Κυριακίδην, ἔνθ' ἄν., σ. 449, σημ. 3 περὶ τῶν Ἀράπηδων καὶ Μῶρων καὶ σ. 487 περὶ τῶν Ἀρμενίων.

niaques, gardiens de la maison et de trésors, qualité attribuée dans le reste de la Grèce aux esprits et aux «Arabes».

Du point de vue historique le fait de représenter, en Crète, les Sarrazins comme des démons datè de l'èpoque byzantine moyenne et plus précisément de l'èpoque de la domination de l'île par les Sarrazins, peuple de religion différente que celle des Grecs et qui opprima terriblement les Crétois (826 - 961). Il est à noter qu'avant même la conquête par ces pirates, la Crète avait subi plusieurs incursions de la part des Arabes.

Les incursions désastreuses des Arabes musulmans contre à différentes régions de l'empire chrétien byzantin sont à l'origine de la formation dans l'imagination populaire de l'image des Sarrazins comme des démons. C'est ce que nous rapportent les témoignages de l'èpoque. Ainsi dans un texte hagiologique de l'èpoque byzantine moyenne le diable se présente sous la forme de Sarrazin. L'auteur remarque que ce phénomène de la représentation du peuple ennemi, et surtout du peuple ennemi de religion différente, sous la forme de démon s'observe aussi d'autres peuples que le peuple grec.